

Osmanlılar ve Afrika Talanı: Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi, Mostafa Minawi, Çev. Ayşen Gür, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, 226 Sayfa, ISBN: 978-605-2116-57-9

“Osmanlılar ve Afrika Talanı: Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi” adlı eser ilk olarak “The Ottoman Scramble for Africa: Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz” adıyla 2016 yılında Stanford University Press tarafından neşredilmiş, 2018 yılında ise Türkçeye kazandırılmıştır. Ayşen Gür tarafından Türkçeye çevrilen eser, Koç Üniversitesi Yayınları Tarih kategorisinde yayımlanmıştır. Kitabın yazarı Mostafa Minawi, Cornell Üniversitesi'nde Tarih doçentliği yapmakta, aynı zamanda da bu üniversitede Osmanlı ve Türkiye Çalışmaları Programı'nın yöneticiliğini yürütmektedir. Kitap, 'Afrika talanı' denen sürece Osmanlı Devleti'nin katılımını ve imparatorluğun bu bağlamdaki etkinliklerinin Afrika ve Arabistan'daki güney sınırlarında yürüttüğü emperyalizm uygulamalarına etkilerini ele almaktadır. 1884-85 Berlin Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin de bir emperyal güç olarak yerini aldığı ve Afrika'nın paylaşılmasında söz sahibi olma konusunda istekli olduğu belirtilmektedir. Genel söylemin aksine, imparatorluğun, 19. yüzyıl emperyalizminin bir mağduru değil, daha çok aktörü olduğu vurgulanmaktadır. Yazar, özellikle emperyalizm araştırmalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yok sayılmasının, önemli bazı noktaların kaçırılmasına sebep olduğu üzerinde durmaktadır. Kitapta, Osmanlı-Rus Savaşı'nın ağır sonuçları ve Balkan topraklarının çoğunun kaybedilmesinden sonra içeriyle ilgilenen bir imparatorluk anlatısına karşı çıkılmaktadır. 19. yüzyıl sonunda imparatorluğun rekabetçi stratejiler izleyen ve yeni tür bir emperyalizm denemesine katılan bir aktör olarak “kendi kendini yeniden icat etme girişimi” ele alınmaktadır. Ayrıca yazar, 19. yüzyılın son yıllarının gerektirdiği şekilde, imparatorluğun ya emperyalizm sistemine katılması gerektiğini ya da Avrupa sömürgeciliğinin hedefi haline geleceğini vurgulamış; kısaca, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendini savunmacı konumdan kurtarmak için Berlin Konferansı'ndan sonraki dönemi iyi değerlendirmeye çalıştığından bahsetmiştir.

“Osmanlılar ve Afrika Talanı: Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi” adlı eser, yazarın bir Osmanlı subayı olan Sadık al Mouayad Azmzade'nin hayatına duyduğu merakın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kariyerine II. Abdülhamid döneminde başlayan Azmzade, Hicaz'dan Addis Abbaba'ya kadar birçok yerde diplomatik görevlerde bulunmuştur. II. Abdülhamid tarafından iki defa Libya'ya gönderilmiş ve birkaç yıl sonra da Hicaz telgraf hattı ve Hicaz demiryolu projelerinde görev almıştır. Yazarın, Sadık al-Mouayad Azmzade'nin hayatına ve çalışmalarına dair merakı ile başlayan

araştırma süreci, daha sonra Berlin Konferansı'ndan sonraki süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun, Afrika'da nüfuz alanı olarak gördüğü bölgeler üzerinde hak iddia edebilmek için giriştiği hamleleri ve izlediği stratejileri incelemesi üzerinden devam etmiştir. Minawi, Osmanlı arşiv kaynakları başta olmak üzere, ilgili ülkelerin arşivlerini ve dönemin Osmanlıca gazete, seyahatname gibi yayınlarını inceleyerek eserin bibliyografyasında birincil kaynakların yerini oldukça geniş tutmuştur.

“Osmanlı Libya’sı, Doğu Sahra ve Orta Afrika Sultanlıkları” başlıklı ilk bölümde Minawi; Osmanlı Libya’sının Akdeniz kıyılarından, Çad Gölü’nün güneyine kadar olan bölgeyi coğrafi ve tarihsel açıdan tanıtmış, Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgedeki hâkimiyetinin bir dönem Karamanlı Hanedanı tarafından yürütüldüğünden ve daha sonra, 1835 yılında tekrar doğrudan Osmanlı hâkimiyeti döneminin başladığından bahsetmiştir. Ardından, Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgedeki aşiretler ve tarikatlar ile ilişkileri ele alınmış, Senûsi tarikatının bölgede artan önemi ve tarikatın Osmanlı ve Avrupa emperyalizmiyle ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Kitabın “Osmanlı Sömürge Afrika’sının Hukuki Olarak Üretimi” başlıklı ikinci bölümünde; ilk olarak 1878 Berlin Antlaşması ile 1884 Berlin Konferansı arasındaki kritik yıllar incelenmiştir. Berlin Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti, topraklarının beşte ikisini kaybetmiştir. Bu kayıpların ardından imparatorluk, Osmanlı Libya’sı batıda Fransızlar doğuda İngilizler ile çevriliyken, 1884 yılında Berlin Konferansı’na katılarak Afrika’daki topraklarını genişletmeyi amaçlamıştır. Konferans sonunda ortaya çıkan Genel Berlin Akdi’nin özellikle 34. ve 35. maddeleri imparatorluk için büyük önem taşımaktaydı. İlk olarak ‘Hinterland Doktrini’ne göre kıyıda yerleşim kuran bir güç, egemenliğini iç bölgelere doğru genişletebilme hakkına sahip olabilmekteydi. Buna göre Osmanlı Devleti Libya hinterlandını doğu Sahra’yı da içine alacak şekilde düşünmüş ancak burada ‘hinterland’ın çerçevesinin çizilmemiş olması zamanı geldiğinde Büyük Güçler’in bu konuda söz sahibi olabilmesine sebep olmuştur. Genel Berlin Akdi’nin ikinci önemli ve sorun yaratan noktası ise 35. maddenin ortaya koyduğu ‘efektif işgal’ kavramıdır. Buna göre; artık sömürgeci imparatorluk bir bölgeyi efektif olarak işgal ettiğini açıkça göstermek zorundaydı. Yani, gerçek insan yerleşimleri ve askeri merkezler ile bölgedeki hâkimiyetini kanıtlamak mecburiyetindeydi. Osmanlı Devleti de Libya hinterlandındaki efektif işgalini Senûsi tarikatı aracılığıyla gerçekleştirmeyi planlıyordu. El-Mehdi es-Senûsi’nin yerel halk ve orta Sudan sultanlıkları üzerindeki geniş etkisini tehdit olarak görmek yerine, bu etkiyi Afrika talanında İstanbul ile bölge arasında bir bağlantı aracı olarak görmeyi tercih etmişlerdir. İmparatorluk, Büyük Güçler’e bölgedeki hâkimiyetini kanıtlamak için Senûsi tarikatı ile ortaklık kurma yoluna gitmiş ve tarikatın kurumlarını kendi iktidar kurumları olarak tanımlamıştır. Bu sırada, bir Senûsi-Osmanlı ittifakının mümkün olup olmadığını anlamak için Sadik al-Mouayad Azmzade, Senûsi önderliğinin merkezine gitmiş, el-Mehdi es-Senûsi’nin bu planlar karşısında nasıl bir tavır alacağını değerlendirme görevini üstlenmiştir.

Görüldüğü gibi bu bölümde; imparatorluğun hem Avrupalı güçler ile hem de doğu Sahra'daki önemli ve etkili aktörlerle, birbirine paralel diplomatik görüşmeler gerçekleştirdiği anlatılmaktadır.

“Osmanlı Afrika’sı İçin Diplomatik Mücadele” başlıklı üçüncü bölümde ilk olarak, Avrupalı devletlerin de doğu Sahra’daki aşiretleri yanlarına çekmek istedikleri ve Senûsi tarikatının gücünü keşfettikleri anlatılmaktadır. Sömürgeci güçler, tarikatın bölgedeki nüfuzundan rahatsız olmuşken, Osmanlı-Senûsi ittifakının da farkına varmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun, kendi nüfuz alanlarıyla ilgili konularda Büyük Güçler tarafından dışarıda bırakılması, imparatorluk hükümeti tarafından protestolara yol açmış, buna karşılık Avrupalı devletler tarafından imparatorluğa gerçek dışı güvenceler verilmiştir. Verilen güvencelere rağmen, Osmanlı Devleti’nin Afrika’da kendi nüfuz alanı olarak belirlediği topraklar üzerinde yabancı hâkimiyeti kendini hissettirmeye başlayınca, imparatorluğun diplomatik hamlelere olan inancı neredeyse bitmiş ve buna paralel olarak da bölgede Senûsi tarikatı ile ortaklığa daha fazla önem vermeye başlanmıştır.

Yazar, “Direniş ve Tahkimât, 1894-99” başlıklı dördüncü bölümde, ilk olarak, 1894 yılından sonra orta Afrika’da beklenen Avrupa işgaline karşı Osmanlı Devleti ile Senûsi tarikatı arasında kurulacak bir ittifakın daha büyük önem kazandığını belirtmiştir. İmparatorluk, artan tehditler nedeniyle dikkatini Osmanlı Libya’sı ve Hicaz’daki sınırlarının güvenliğine çevirmiş, doğu Sahra’da ise ancak Senûsi direnişine silah desteği sağlayabilmiştir. 1899 yılında bölgedeki Fransız ve İngiliz hareketlerine karşı mücadele çağrıları artmaya başlamıştır. Ayrıca yine 1899 yılında, Avrupalıların kendi metropollerini Libya çöllerine bağlayacak bir telgraf hattı döşeme planları imparatorluğu da harekete geçirmiştir. Osmanlı Devleti, son dönemdeki tecrübelerine dayanarak, yabancı denetiminden uzak, tamamen bağımsız bir altyapı kurmaya kararlıydı. Üstelik yabancı devletlerin ortak telgraf hattı oluşturma tekliflerini geri çevirmesi de imparatorluğun, topraklarının güvenliği konusunda bağımsız bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Bu bölümde, imparatorluğun odağının toprak yayılmasından, sınır bölgelerinde direniş ve savunmaya kaydığı görülmektedir.

Kitabın beşinci bölümünde yazar “Kıtalararası Bir İmparatorluk için İmparatorluk Ötesi Stratejiler” başlığı altında, imparatorluğun Hicaz’daki topraklarını bir telgraf hattıyla İstanbul’a bağlama girişimlerinin yarattığı gelişmeler üzerinde durmaktadır. İlk olarak kullanılan Cidde-Sevakin hattının sıkıntılara yol açması, Mısır ve İngiliz telgraflarına öncelik verilmesi nedeniyle Osmanlı mesajlarının gecikmesi hatta kaybolması, imparatorluğun yeni bir strateji geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti, telgraf hatları mevzusunda yabancı bağımlılığını ortadan kaldırmaya karar vermiş, yabancıların denetlediği şebekelerden tamamen bağımsız bir bağlantı oluşturmaya hazırlanmıştır. 1888 yılında İngiltere Osmanlı Devleti’ne, birçok yönden olumlu görülebilecek bir proje teklifi sunmuştur. Fakat İstanbul, çok

beklemeden bu teklifi reddetmiştir. Gerekçe olarak ise, padişahın bir toprak üstü hat istediğini ve bunun için de onların hizmetlerine ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir. Yazar burada, Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'da edindiği tecrübeler ışığında Arap sınırlarındaki politikalarını şekillendirdiğini belirtmiştir.

“Bir İmparatorluk Sınırında Yerel Küreselle Karşılaşıyor” başlıklı son bölümde yazar, Şam-Medine telgraf hattının başarılı bir şekilde başladığını fakat çeşitli sebeplerle karışıklıklar ve tıkanmalar yaşanmaya başladığını anlatmaktadır. Telgraf hattı projesinin başına atanmış olan Sadık al-Mouayad Azmzade, inşaatın başarıyla devam edebilmesi için Bedevilerle olan sorunların çözülmesini önermiştir. Hattın yapım ve işletim aşamasında Bedeviler ile ortaklık kurulması istenmiştir. ‘Bedevi peyzajının değiştirilmesi’, Bedeviler tarafından varlıklarını tehdit eden unsurlar olarak algılanabilirdi, bu sebeple de projeye dâhil edilmeleri iyi bir strateji olabilirdi. Ancak bunlara rağmen Bedevilerin hat ve ahşap direklere yönelik hırsızlık girişimleri engellenememiştir. Hat Mekke’ye doğru uzatılmaya çalışılırken yaşanan şiddet olayları doruğa ulaşmıştır. Hattın Mekke’ye ilerlemesi noktasında karşılaşılan bir diğer sorun ise Hicaz otoritelerinin projeye başından beri karşı çıkmış olmalarıdır. Hicaz valisi ve Mekke emiri, servetlerini şüpheli bir şekilde giderek arttırmışlar ve bu kazançlarının, İstanbul ile Hicaz arasında doğrudan bir bağlantı söz konusu olduğunda kesintiye uğrayacağına farkında olmuşlardır. Bu sebeple de telgraf hattı projesinin başarısızlığa uğraması için ellerinden geleni yapmışlardır. Sonuç olarak hat Medine’ye kadar getirilebilmiş ancak Mekke’ye ulaşması sağlanamamıştır.

Yazar’ın “Başarısızlığın Körleştirici Teleolojisi” isimli sonuç bölümünde bahsettiği konu ise başarısızlıkla sonuçlanan bir tarihsel olayın anlatımının, genellikle bu başarısızlığa giden yolda kazanılan ara başarıları maskeleyiştir. Minawi, başarısızlıkla sonuçlanmış olayların göz ardı edilmesinin, önemli noktaların kaçınılmasına sebep olduğundan bahsetmektedir. Araştırmacılar tarafından genellikle önemsiz görülen, istenen sonuca ulaşamamış hikâyelerin, aslında tarih anlatımında merkeze alınan hareketlerden daha çok şey anlatabileceğini öne sürmektedir. Bu bağlamda yazar, eserinde ‘olayların vardığı sonucu haklı çıkarmaktansa, alternatif yolları da incelemenin gerekliliğini’ göstermektedir.

Minawi’nin kitabında, 1878 Berlin Antlaşması’ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun önemini kaybettiği, bir ‘hasta adam’ görünümünde olduğu anlatısına karşı çıkmaktadır. İmparatorluğun ‘yeni emperyalizm’ sürecine katılımı ve bu katılımın Afrika ve Arap sınırları boyunca ortaya çıkardığı sonuçlar kitabın ana konusudur. Ayrıca Berlin Konferansı’ndan sonra imparatorluğun, nüfuz alanı olarak gördüğü bölgeler üzerindeki hâkimiyet iddiasını sağlamlaştırmak için Avrupalı devletlerle ve bölgedeki yerel güçlerle yürüttüğü ilişkilere dikkat çekilmiştir. Yazar, Orta Afrika’da Senûsi tarikatı ile ortaklık yoluna giden, Hicaz’da ise telgraf hattı ile konumunu güçlendirmeye çalışan imparatorluğun, emperyalizm çağı araştırmalarında yer almayı bugün olduğundan çok daha fazla

hak ettiğini belirtmektedir. Minawi'nin, bir Osmanlı subayı olan Sadık al-Mouayad Azmzade'nin hayatına ve çalışmalarına dair merakının ürünü olarak ortaya çıkan bu kitap, imparatorluk tarihine yeni türden bir küresel tarih içerisinde yer vermiş ve yerleşmiş olan söylemin dışına çıkılarak alternatif bakış açıları geliştirilmesinin önemine vurgu yapmıştır. Bu anlamda, “Osmanlılar ve Afrika Talanı: Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi” adlı eser, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın son yıllarındaki emperyal girişimlerini konu edinmesi ve yeterli akademik ilgiyi görmemiş olan bölgelerin tarihine ışık tutması açısından okunmaya değerdir.

Cihan KÖME,
Mardin Artuklu Üniversitesi, Tarih Anabilimdalı,
Yüksek Lisans Öğrencisi,
cihancaca1@gmail.com,
ORCID 0000-0002-6663-1038.